

**Azərbaycan Tarixini Yazarkən
Həqiqət Axtarışında
Fərid Ələkbərov**

Mənbə: Azerbaijan International jurnalı - Aİ 9.3 (Payız 2001)

© 2004. Azerbaijan International

AZERI.org

Öz tarixini xatırlamaq baxımından Azərbaycanlılar amneziya xəstəliyindən kollektiv şəkildə əziyyət çəkirlər. Lakin bu heç də onların öz səhvi ucbatından deyil. 70 illik Sovet hakimiyyəti dövründə Azərbaycan tarixi Kommunist rejiminin ehtiyaclarına uyğun gəlmək üçün təhrif edilmiş və manipulyasiya olunmuşdu. Bu gün Sovet erasından əvvəlki dövrə, xüsusilə də keçən əsrin əvvəlindəki Neft Yüksəlişi və Azərbaycanın qısamüddətli müstəqilliyinə (1918-1920) aid xüsusi adlar, tarixlər və şəxsiyyətlər haqqında ən adi məlumat tapmaq çətin və qeyri-mümkündür. Hətta bundan öncəki əsrlərə aid məlumatlar tamamilə yox edilmişdir.

İndi Azərbaycan tarixçiləri Sovet erasının “tarixçiləri” tərəfindən qəsdən yaradılmış düyümləri açmaq və məlumatları üzə çıxarmaq üçün çaşqınlıq içərisində çalışırlar. Bu məqalədə Fərid Ələkbərov bizə artıq Sovet ideologiyası çərçivəsində nəzərdən keçirilməyən Azərbaycan tarixinin necə yenidən yazılması barədə danışır.

Azərbaycan tarixi həm 1991-ci ildə Azərbaycanın müstəillik qazanmasından əvvəl və həm də sonra dəfələrlə təhrif edilmişdir. Hər dəfə keçmişin bərpa olunması prosesi siyasi ideologiyanın təsiri və ya hətta diktəsi altında həyata keçirilmişdir.

1920-ci ilin aprel ayında hakimiyyətə gələn bolşeviklər Azərbaycanın həm Çar Rusiyası dövründə (XIX əsrin əvvəlindən 1918-ci ilə kimi), həm də 1918-ci ilin 28 may tarixindən 1920-ci ilin 28 aprel tarixləri arasında 23 ay müddətində mövcud olan Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə həyata keçirə bilmədiklərini yerinə yetirməyə müvəffəq oldular.

Bolşeviklər tarixin öyrənilməsini təbliğ edirdilər. Onlar tarixi tədris edən çoxlu sayda məktəb və universitet və tarixi araşdırma ilə məşğul olan çoxlu akademik institutlar yaratdılar. Lakin bütün kitablar və məqalələr Marksizm-Leninizm nəzəriyyəsi əsasında “fəhlə sinfi nöqtəyi nəzəriyyəsinə” əsaslanan ideoloji mövqedən yazılmalı idi. Ən yaxşı halda Sovet tarixi əsərləri yalnız şərh verilmiş həqiqi faktların qarışığından ibarət olurdu. Ən pis halda isə hətta yaxşı məlum olan tarixi faktlar dolaşdırılır, inkar və ya təhrif edilir.

Sovet alimlərində varlıların mənfi cəhətlərini, kasıbların müsbət cəhətlərini təsvir etmək kimi meylləri var idi. Krallar zülmkar kimi, kasıb insanlar isə varlılar tərəfindən istismar edilən girovlar kimi təsvir edilirdi.

1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağıldıqdan və Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan tarixinin çox hissəsinə yenidən baxış keçirilmişdir. Tarixçilər sayısız arxivlərdə saxlanılan sənədlər üzərində ciddi işləyirlər. Məsələn, mənim çalışdığım Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutu ölkədə ən zəngin tarix külliyyatı toplanan mərkəzlərdən biridir. Burada 10-cu əsrdə yaşayan orta əsr tarixçilərinin əlyazmaları, 18-ci əsr Azərbaycan xanları tərəfindən imzalanan fərmanlar, 9-cu və 20-ci əsr Azərbaycan ziyalılarının məktub və qeydləri, 100 il bundən əvvəl buraxılmış qəzet və jurnallar, və yeni yaranmış Azərbaycan Demokratik Respublikasının fərmanları yerləşir. Bu mənbələrin analizi bugünkü tarixçilərə Azərbaycan tarixini daha obyektiv şəkildə yazmağa kömək edir.

Azərbaycan Tarixi

Sovet dövrünün Azərbaycan tarixi kitabları bugün istifadə üçün çox az yararlıdır. Bunlardan bizə tanış olan bir əsər “Azərbaycan tarixi” kitabı Azərbaycan tarixinin Sovet hakimiyyətinin icazəsi altında nəşr edilən nöqsanlı versiyasıdır. Azərbaycan Elmlər Akademiyası tərəfindən hazırlanan bu cild ilk dəfə olaraq 1950-ci illərdə, sonra isə yenidən 1960-cı illərdə nəşr edilmişdir. Hüseynov, Tokarjevski, Əliyev, Sumbatzadə kimi bir çox tarixçilər bu kitabın hazırlanmasında böyük səy göstərmişlər. Bu kitab Azərbaycan tarixi barədə olan ilk elmi və rəsmi əsərdir.

“Azərbaycan Tarixi” kitabının ilk nəşri yalnız bir cildə ibarət idi. (əslində daha çox ümumiləşdirilmiş cild idi). İkinci nəşr isə 3 cildə ibarət idi. Bu cildlərdən birincisi qədim və orta əsrlər dövründən başlayaraq 19-cu əsrin əvvəlində Azərbaycan Rusiya İmperiyası tərəfindən işğal edilməsinə qədər olan dövrdəki Azərbaycan tarixini əhatə edir. İkinci cild Rusiya müstəmləkəçiliyi dövründən başlayaraq 20-ci əsrin əvvəllərinə qədər olan dövrü əhatə edir. Son cild isə Bolşevik İnkılabı, İkinci Dünya Müharibəsi və Azərbaycanda sosializmin qurulması da daxil olmaqla 20-ci əsri əhatə edir.

Bu kitablar həm azərbaycanca, həm də rusca nəşr olunmuşdu, yəni iki müxtəlif dildə olan iki eyni versiyası vardır. “Azərbaycan tarixi” yalnız akademiklər üçün deyil, çox geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdu. Bu kitabdən orta məktəblərdə, universitetlərdə tarix fakültələrində və pedaqoji institutlarda istifadə olunurdu.

Bu kitabın bir yararlı tərəfi odur ki, ilk dəfə olaraq azərbaycanlılar ayrıca ölkəsi, dili və tarixi olan bir millət kimi təsvir edilmişdilər. Onlar nə farsların, nə türklərin (Osmanlı türklərinin) bir hissəsi, nə də ki tatarlar və ya ruslar kimi təsvir edilməmişdilər. Bu kitabda azərbaycanlılar eramızdan əvvəl 19-cu əsrdə bu ərazidə öz dövlətləri olan xalq kimi təsvir edilmişdilər.

İran və Türkiyə

Əlbəttə ki, “Azərbaycan tarixi” kitabının bir çox çatışmazlıqları var idi, çünki o kommunist ideologiyası mövqeyindən yazılmışdı. Bütün tarixi proseslər Marksist-Leninist nəzəriyyəsi əsasında analiz edilirdi. Məsələn, Sovet dövründə Türkiyə və İran Azərbaycanın düşmən dövlətləri kimi qəbul edilirdilər. Bu səbəbdən də “Azərbaycan tarixi” kitabında bu cür fikirlərə rast gəlinir: “17-ci

əsrdə türk qoşunları Təbriz və digər Azərbaycan şəhərlərini tamamilə dağıtmış və viran qoymuşdular... Bu dövrdə Azərbaycan İran və Türkiyə arasında qanlı müharibələrin hərbi səhnəsinə çevrilmişdi... Minlərlə insan öldürülmüş və əsir götürülmüşdü... Azərbaycan xalqı çox əziyyət çəkmişdi.”

Bütün müharibələr qanlı olur. Lakin görün Sovet ideoloqları hansı nəticəyə gəlirlər: “Beləliklə, İran və Türkiyənin hər ikisi sizin düşmənlərinizdir.” Bir çox azərbaycanlı oxucular bu fikirlə razılaşmırdılar. Onlar bilirdilər ki, tarixin müxtəlif dövrlərində dünyanın bir çox dövlətləri bir-biri ilə müharibə aparmışlar. Məsələn, keçən əsrdə bir-biri ilə müharibə aparan Avropa dövlətlərini xatırlayın, ancaq bu gün onlar düşmən deyillər.

Bundan əlavə, orta əsrlərdə müharibələr millətlər arasında deyil, sülalələr, şahlar və sultanlar arasında aparılırdı. Rusiya özü Azərbaycanı 18-ci əsrdə işğal etmiş və general Zubkov Bakıda yüzlərlə sadə insanı öldürtmüşdü. “Onda niyə ruslar bizim düşmənimiz hesab olunmur?” deyər bir çox Azərbaycanlılar fikirləşirdilər.

Türkiyəni düşmən kimi qələmə verməmək Sovet dövrü tarixçiləri üçün təhlükəli idi, çünki o zaman onlar “pan-türküst” kimi tanınacaqdılar. Sovet təbliğatçılarınının 19-cu əsrin sonu və 20-ci əsrin əvvəllərində yaşayan bir sıra şair və ziyalıları “pan-türkçü” kimi qələmə verməsinin sərt nəticələri olmuşdur. Məsələn ADR dövründə yaşayan şair Əhməd Cavad (1892-1937) öz şeirlərində Azərbaycanın müstəqilliyini alqışlamışdı. Bunda əlavə o, Azərbaycan milli himninin sözlərinin müəllifi kimi tanınır. Cavad milliyətçi və pan-türkçü elan edilərək güllələnmişdi. Salman Mümtaz Azərbaycan ədəbiyyatının Türk ədəbiyyatının bir hissəsi olduğunu bildirdiyi üçün pan-türkçü elan edilmişdi. O, 1938-ci ildə həbsxanada KGB tərəfindən öldürülmüşdü. Onun bütün Azərbaycan ərazisindən topladığı qədim nadir əlyazmalar müsadirə olunmuşdu. Bu gün bu kitablar Əlyazmalar İnstitutunda “Salman Mümtazın Külliyyatı” adı altında arxivlənib.

İstedadlı dramaturq və bəzən “Azərbaycanın Şekspiri” adlandırılan digər Azərbaycan ziyalısı Hüseyn Cavid (1882-1944) pan-türkçü olduğuna görə günahlandırılırdı. O, 1937-ci ildə həbs edilmişdi. Bundan sonra ailəsi bir daha onun üzünü görməmişdi. O, Sibirə işçi düşərgəsinə göndərilmiş, orada vəfat etmiş və dəfn edilmişdi. Yenidənqurma dövründə, yəni 1980-ci illərdə onun cəsədinin qalıqları Azərbaycana gətirilmişdi. İndi onun şərəfinə nəhəng abidə ucaldılmışdır. Bu yaxınlarda Bakının mərkəz küçələrindən birinə onun adı verilmişdir. (Hüseyn Cavid prospekti) (Aİ 4.1, 1996 Yay nömrəsində səh. 24-də Turan Cavidin “Atam həbs olunan gecə” adlı məqaləsinə baxın. Həmçinin “Aİ 4.4, 1996 Qış nömrəsində səh. 37-də “Əliyev Ədəbiyyat Dahisini Əbədilləşdirdi” məqaləsinə baxın).

Bütün bu təhlükəyə baxmayaraq bəzi azərbaycanlılar hakim siniflə razılaşmır və ona qarşı çıxırdılar. Bunlardan biri Əbülfəz Əliyev (1938-2000) idi. O daha çox Elçibəy (1991-1993-cü illər ərzində Azərbaycanın prezidenti olmuşdur) adı ilə tanınır və Azərbaycan Dövlət Universitetində tarix fənnini tədris edirdi. Elçibəy öz tələbələrinə deyirdi ki, bütün türk xalqları qardaşdırlar və Rusiya Azərbaycanı işğal edərək onu iki yerə parçalamışdır. Şimali Azərbaycan Rusiyaya birləşmiş, Cənubi Azərbaycan isə İranın tərkibinə qatılmışdı. Bunun nəticəsində Elçibəy 1970-ci illərdə həbs edilmiş və iki il həbsxanada saxlanılmışdı. Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra isə Elçibəy tarixi araşdırma sahəsində dəyişikliklər edilməsinə yardım etmişdir.

Bugün artıq Türkiyə Azərbaycanın düşməni hesab olunmur. 1991-ci ildə Aydın Balayev və digərləri Türkiyənin Azərbaycan xalqının erməni və bolşevik soyqırımından xilas edilməsində olan vacib rolundan danışmışdı. 1918-ci ildən 1920-ci ilə qədər olan dövrdə General Nuru Paşa Azərbaycana daxil olaraq Azərbaycanlıların ermənilər tərəfindən öldürülməsinin qarşısını almağa çalışmışdır. Onlar Azərbaycan hökumətinə Bakı və bütün Azərbaycan ərazisi üzərində nəzarəti ələ keçirməyə kömək etmişlər. Bütün bu faktları aşkarlamaq üçün Sovet dövründə gizli arxivlərdə saxlanılan ADR hökumətinin rəsmi sənədləri də daxil olmaqla bir sıra tarixi sənədlər analiz edilmişdir.

Türkiyənin ölkələrinə göstərdiyi bu yardım barəsində öyrəndikdən sonra azərbaycanlılar onları müdafiə edən türk əsgərlərinə şərəf abidəsi ucaldılar. Şəhidlər Xiyabanında yerləşən bu abidə 1998-ci il oktyabrın 10-da açılmışdır.

İslamın Rolu

Komunizm ateist ideologiyası olduğundan, Sovet tarixçiləri islamın Azərbaycanın həyatında mənfi rol oynadığını yazırdılar. “Azərbaycan Tarixi” yazır: “İslam digər dinlər kimi, kəndliləri və kasıb adamları qullar kimi itaətkar və sülhsevər olmağa çağırırdı. Bu din elan edir ki, kasıbların varlıqlardan asılılığı Allah tərəfindən təsbit edilmişdir... Müsəlman ruhaniləri insanları səbrli və təmkinli olmağa çağırır, özləri isə kasıbları sərt şəkildə istismar edərək geniş çoxlu sayda sərvət toplayırdılar. Müsəlman işğalçılar zərdüşt və xristian əlyazmalarını yandırır, kilsələri və digər dini abidələri dağıtmış və insanları qeyri-müsəlmanlara nifrət etməyə məcbur edirdi.” (Cild 1, səh. 108.)

Stalin Azərbaycan tarixçilərinə islam barədə obyektiv faktları yazmağı qadağan etmişdi. Buna etiraz edənlərdən bir çoxu edam edilmiş və ya Sibirə sürgünə göndərilmişdi. Xruşşov və Brejnevın dövründə Sovet hakimləri və KGB islamı müdafiə edən tarixçiləri “pan-islamçı” və ya “anti-sovet elementi” adlandırırdılar.

Həmin insan dərhal həbs olunmazdı. İlk mərhələdə həmin tarixçi “preventiv söhbət” adlanan görüşə dəvət olunardı. Bu söhbət zamanı KGB nümayəndəsi deyərdi: “Siz öz tarixi araşdırmalarınızda səhv edirsiniz. Siz Sovet vətəndaşı olduğunuzu unutmusunuzmu? Biz bugün sizi bağışlayırıq, amma siz dərrakəli olmalı və bu səhvi bir daha təkrar etməməlisiniz. İndi evə gedin, yoldaş! Bugündən başlayaraq biz sizi diqqətlə izləyəcəyik.” Mənim dostum olan məşhur bir tarixçi mənə 1984-cü ildə belə bir “söhbət”in iştirakçısı olduğunu söyləmişdi.

Belə hədələyici söhbətlərdən sonra bir çox tarixçilər 1930-cu illərin Stalin repressiləri nəticəsində bütün Sovet İttifaqı daxilində yüz minlərlə ziyalı və sadə insanların həbs edilib Sibirə sürgün edilməsini və ya edam edilməsini xatırlayaraq daha çox səssiz olurdular. Lakin buna baxmayaraq, Nizami Gəncəvinin məşhur tədqiqatçısı, pan-islamçı adlandırılmasına baxmayaraq öz araşdırmalarını davam etdirən professor Rüstəm Əliyev kimi bir sıra cəsarətli Azərbaycanlı akademiklər də var idi.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra vəziyyət dəyişdi. Azərbaycan akademikləri artıq KGB rəsmiləri tərəfindən izlənilmirdilər. Bugün siz islamın belə acı və haqsız tənqidinə rast gələ bilməzsiniz. Bir qayda olaraq, islam daha obyektiv qiymətləndirilir. Məsələn, professor S. Əliyərli və M. İsmayılov yazırlar ki, islam bütün azərbaycanlıları (şimaldakı xristianları və cənubdakı zərdüştləri) vahid din çərçivəsində birləşdirmiş və Azərbaycan xalqının təşəkkül tapmasına təkan vermişdir. Müasir tarixçilər də islamın Azərbaycana gətirdiyi mənəvi və əxlaqi dəyərlər barədə yazırlar.

Məhəmməd Peyğəmbərin həyatı və fəaliyyəti haqqında kitablar, Quranın müxtəlif nəşrləri və tərcümələri və onun barəsində şərhlər meydana çıxmışdır. İslam İrşad Araşdırmaları Mərkəzi yaradılmışdır.

Müasir Azərbaycandakı bir sıra tarix araşdırmaları çoxlu sayda milli və eyni zamanda İran, Küveyt, Səudiyyə Ərəbistanından olan xeyriyyəçi fondlar və xarici islam təşkilatları tərəfindən maliyyələşir. Onların nəşr etdirdiyi bəzi kitablar elmdən çox siyasi xarakter daşıyır. Lakin bu müasir Azərbaycanda yaradılmış azad dini və siyasi ab-havanın nəticəsidir.

Orta Əsr İnqilabçıları

Sovet Azərbaycanında həтта orta əsr tarixi belə kasıb və varlı sinif arasında mübarizənin işığında nəzərdən keçirilirdi. Tarixçilər “əzilmiş xalq kütlələrinin” inqilabi hərəkətlərini axtarır və onları Bolşevik inqilabı ilə müqayisə edirdilər.

Məsələn, “Azərbaycan tarixi”ndə oxuyuruq (I Cild, səh. 90): “Eramızın 5-ci əsrində Azərbaycanda insanların yaşayışı daha da ağırlaşdı... Vergilər artmış, kəndlilər dövlət və torpaq sahibləri tərəfindən ağır şəkildə istismar edilirdi... Nəticədə Məzdək Bamdadanın (eramızın 5-ci əsri) başçılığı altında geniş xalq üsyanı qalxmışdı... Məzdək Bamdadan deyirdi: “Varlıların mal-dövlətini onların əlindən almaq və kasıblar arasında bölüşdürmək lazımdır... 80 min məzdəkin öldürülməsinə və hərəkətin yatırılmasına baxmayaraq, bu hərəkət Azərbaycan xalqının feodal zülmünə qarşı mübarizəsinə böyük təsir göstərdi. Eramızın 488-ci ilində o, üsyana başçılıq etmiş və bütün insanların bərabərliyi ideyasını müdafiə etmişdi.”

İdeoloji və emosional tərəflərini nəzərə almasaq, yuxarıdakı məlumat əsasən doğrudur. Lakin eyni zamanda həqiqətin hamısı bundan ibarət deyil. Sovet tarixçiləri məqsədli şəkildə azərbaycanlıların əksəriyyətinin “arvadların ümumiliyi” ideyası ilə çıxış edən və adət-ənənələri dağıtmağa cəhd edən Məzdəkə qarşı çıxması barədə danışmırdılar. Məzdək deyirdi ki, bütün qadınlar bütün kişilərə aiddirlər və hər kişi yalnız öz həyat yoldaşı ilə deyil, digər kişilərin də həyat yoldaşları ilə cinsi əlaqəyə girə bilər.

11-ci əsr yazıçısı Nizam əl-Mülk Məzdəki aşağıdakı sözlərinə görə kəskin tənqid edirdi: “Mənim ardıçılıqlarım! Arvadlar da sizin ümumi mülkiyyətinizdir. Hər bir qadın sizin hər birinizə aiddir, çünki heç kəs dünyanın ləzzətlərindən məhrum edilə bilməz.” Sovet sistemi dağıldıqdan sonra Azərbaycan tarixçiləri artıq Məzdəkçilik hərəkətini və orta əsrlərin digər “inqilabi” təlimlərini ideallaşdırmaq məcburiyyətində qalmadılar. Bugün artıq onların tarixdəki obyektiv rolunu müəyyənləşdirmək mümkündür.

Bugün Azərbaycan tələbələri öyrənirlər ki, hərbi sərkərdə olan Babək (795/798-837) varlılara qarşı sinfi mübarizə yox, Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda vuruşub. Babək aşağıdakı sözlərinə görə məşhurdur: “40 il qul kimi yaşamaqdansa, 1 gün azad yaşamaq daha yaxşıdır.” Azərbaycanlılar Babəki cəsarət və azadlıq uğrunda mübarizə simvolu hesab edirlər. Bolşeviklər onun məşhurluğundan istifadə etmək üçün onu “ilk Bolşevik” kimi qələmə verirdilər.

Müstəqilliyimiz həm də bizə 20-ci əsrin əvvəllərində yaşamış Azərbaycan qəhrəmanı Qaçaq Nəbinin (1854-1896) Sovetlərin onu Rusiya işğalına və Çar rejiminin Azərbaycandakı zülmünə qarşı

mübarizə aparmasını alqışlamasına baxmayaraq, əlsində onun bolşeviklərə və marksizm-leninizm nəzəriyyəsinə pərəstiş etmədiyini faktını söyləməyə imkan verir.

Orta əsrlər şeri

Sovet tarixçiləri dahi Şərq şairlərini “haqqı tapdalanmış insanların haqları uğrunda mübarizə aparan insanlar” kimi qələmə verməyə çalışırdılar. “Azərbaycan Tarixi” kitabında (I Cild, səh. 165.) deyilir: “Xəqani Şirvaninin misralarında şairin üsyankar ruhunun qüdrəti, hakim sinfin zülmkarlığına qarşı kəskin hücum, ruhanilərin riyakarlığı və sosial ədalətsizlik ifadə olunur.” Əslində Xəqani Allaha inanan əsl müsəlman idi və Şirvanşahlar sarayında saray şairi kimi fəaliyyət göstərirdi. Xəqaninin “üsyankar ruhuna” gəlincə isə demək lazımdır ki, onun çox çətin xarakteri var idi və o, tez-tez qohumları və dostları ilə mübahisə edirdi, lakin heç bir zaman sosial hərəkətdə iştirak etməmişdi.

Bugün buna inanmaq çətin olsa da, Sovet tarixçiləri orta əsr şairlərini onların marksist nəzəriyyəsi barəsindəki zəif anlayışlarına görə tənqid etməyi xoşlayırdılar. (Baxmayaraq ki, bu nəzəriyyə hətta yüzillər sonra da təşəkkül tapmamışdı) Məsələn, biz “Azərbaycan Tarixi” (I Cild, səh. 216) əsərində oxuyuruq: “Nizami Gəncəvi (1141-1209) feodal dövlətinin sinfi təbiətini anlamırdı və hakimlərə özünün etibarlı və ruhlandırıcı sözləri ilə təsir etməyə çalışırdı; o ümid edirdi ki, onların xalqa zülm verməklərinə bu yolla son qoya bilər. Nizami hətta düşünürdü ki, onun ölkəsini talan edən hakim ölümə məhkum edilməlidir.” Sovet ideoloqları bu dahi şairi və mütəfəkkiri hakim sinfin qanını tökmək istəyən zalım inqilabçı kimi qələmə verirdilər. Amma bu elə də asan deyildi: Nizami çox dahi və humanist bir filosof idi.

Tarixçilər 15-ci əsr şairi İmaməddin Nəsiminin (1417-ci ildə öldürülmüşdür) misralarının “bədbinliyi və sadələvhlüyü” barədə yazırdılar: “Nəsiminin irsi mürəkkəb və ziddiyyətlidir... Bəzən o, haqqın qələbə çalmasına şübhə ilə yanaşırdı... Feodal cəmiyyətində zülm və qantökmə hökm sürürdü; o mübarizə üçün daxili güc tapa bilmirdi.” Əlbəttə ki, “Azərbaycan Tarixi” Nəsiminin misralarının dərin fəlsəfi və sehrli məzmununu təsvir etmir, əksinə onları “bədbin və mistik” adlandırır. Sovet dövründə marksist-Leninizm nəzəriyyəsinə əsaslanmayan fəlsəfə ideoloji nöqtəyi cəhətdən zamandan geridə qalmış, sadələvh və ziyanlı hesab olunurdu. Bugün Azərbaycan şairləri sadələvh, ilkin inqilabçılar kimi deyil, şairlər kimi qəbul olunur.

Pan-türkçülük qorxusu

Siz Sovet tarix kitablarında Azərbaycan xalqının türk kökləri barədə heç bir məlumata rast gələ bilməzsiniz. Əksinə, onlar deyirdilər ki, türklər Azərbaycanı 11-13-cü əsrlərdə işğal etmiş və Azərbaycanın yerli əhalisi tədricən özlərinin qafqaz və fars mənşəli əski dillərindən türk dilinə keçmişdir. Belə güman olunurdu ki, Azərbaycanlılar qan təmizliyini saxlamış və türk olmamışlar. Gəlin “Azərbaycan Tarixi” əsərini yenidən müraciət edək (I Cild, səh. 172): “Eyni şeylər Orta Asiyada da baş verdi. Xarəzm, Soqdiyana, Baktriyana və Parfiyanın yerli dilləri türk dili ilə əvəz olundu... Eynilə Azərbaycanda da yerli dillərin yerini türk dili tutdu.”

Nəyə görə Sovet tarixçiləri türklərin belə əleyhinə idilər? Stalin düşünürdü ki, Türkiyə bütün türk xalqlarını öz hakimiyyəti altında birləşdirməyə cəhd edir. Sibir də daxil olmaqla, SSRİ-nin ərazisinin yarısından çoxu müxtəlif türk xalqları tərəfindən məskunlaşmışdı və Sovet rəhbərləri pan-türkçülüüyü əsas təhlükə hesab edirdi. Türk xalqlarının birləşməsinin qarşısını almaq üçün Stalin tarixçilərə əmr etmişdi ki, onlar türk xalqlarının bir-biri ilə əlaqəsinin mövcud olmadığını, müxtəlif qan, dini və

adət-ənənələrə malik olduğunu sübut etsinlər. Sovet alimlərinə görə, türk dilində danışan xalqlar (məsələn azərbaycanlılar, özbəklər, türkmənlər, və türklər) türk dilində danışsalar da (türkdillilər), türk qanına malik deyildilər.

1937-ci ildən başlayaraq, tarixi kitablar, əsərlər, qəzetlər, radio, məktəblər, və universitetlər də daxil olmaqla nəhəng Sovet təbliğat maşını bu ideyaları yaymağa başladı. Pan-türkçü kimi həbs olunmaq üçün bir nəfərin “Azərbaycan xalqı” sözü əvəzinə, “Türk xalqı” sözünü istifadə etməsi kifayət idi. Hətta yeddinci əsrə aid Azərbaycan dastanı olan “Dədə Qorqud” pan-türkçü ədəbiyyatın nümunəsi olduğu üçün qadağan edilmişdi.

İndi Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra, Azərbaycanlılar özlərinin türk kökləri barədə sərbəst surətdə danışa bilirlər. Hal-hazırda nəşr olunan Azərbaycan Demokratik Respublikasının sənədlərindən görünür ki, o dövrdə Azərbaycanlılar özlərini türk adlandırırdılar. Məsələn, Azərbaycan Parlamentinin sədri Həsən-bəy Ağayev 1919-cu ildə müstəqilliyimizin bir illiyi münasibətilə keçirilən tədbirdə bunları demişdi: “Türk xalqları müstəqilliyini öz qanları hesabına qazanmışdır və bu müstəqilliyi heç vaxt əldən verməyəcəkdir...Azad Azərbaycan ziyalisindən tutmuş kəndlisinə qədər hər bir türkün qəlbində yaşayan idealdır.”

Türk tayfalarının Azərbaycan tarixindəki rolu bu gün də müzakirələrə səbəbdir. Özlərini “tarixçi-vətənpərvər” adlandıran bəzi radikal tarixçilər türklərin rolunu şişirdir və ərəblər, farslar və digər qafqaz xalqlarının rolunu tamamilə inkar edirlər. Çox güman ki, bu yalnız müvəqqəti bir tendesiyadır. Hər bir tarixçinin şəxsi fikrə malik olmaq haqqı vardır, lakin ideoloji gözlüklər bizi real faktları görməyimizin qarşısını almamalıdır.

Gürcüstan bir müttəfiq kimi

İstənilən Sovet tarix kitabını açsanız, onda görərsiniz ki, orada azərbaycanlılar, gürcülər və ermənilər həmişə farslar, ərəblər və türklərə qarşı birgə mübarizə aparan qardaş xalqlar kimi təsvir olunur. Sovet tarixçilərinə görə Qafqaz dəhşətli müsəlman dünyasının nəhəng okeanı ilə əhatə olunmuş bir kiçik adadır. Məsələn “Azərbaycan Tarixi” kitabında aşağıdakıları oxuyuruq (I Cild, səh. 120): “Azərbaycan qəhrəmanı Babək üsyan qaldıran ermənilər ilə münasibətlər yaratdı. Babək ermənilərə kömək etdi və Sunik yaxınlığında ərəb qoşunlarına qalib gəldi...Azərbaycanlılar, gürcülər və ermənilərin ərəblərə qarşı mübarizəsi Babəyin ölümündən sonra da davam etdi...Bu ölkələrin xalqları düşmənə qarşı qəhrəmanlıqla mübarizə apardılar.”

Bu yolla, tarix kitabları deyirdilər ki, Qafqaz xalqları (ermənilər, gürcülər və ləzgilər) azərbaycanlılara ərəblər, farslar və türklərdən daha yaxındırlar. Azərbaycan indi müstəqildir və tarixə yanaşma da daha obyektivdir. Qafqaz dostluğu inkar edilmir. Amma Azərbaycan nə coğrafi, nə etnik, nə də dil baxımından tipik Qafqaz dövləti deyil. Azərbaycan anlayışı həmişə Qafqazın sərhədləri xaricində başa düşülürdü. Cənubi Azərbaycan İran ərazisində yerləşir. Azərbaycanlıların etnik qardaşları (türklər, türkmənlər, özbəklər) Qafqazdan kənarında, Avrasiyanın geniş ərazilərində yaşayırlar.

Müasir tarix kitabları vurğulayırlar ki, Gürcüstan ənənəvi olaraq Azərbaycanın müttəfiqi qismində çıxış etmişdir. Məsələn 1991-ci ildə Aydın Balayev yazırdı ki, Gürcüstan 1918-1920-ci illərdə ADR-in hərbi müttəfiqi olmuşdur. Bu fakt Sovet dövründə heç bir zaman deyilmirdi. Bundan əlavə, tarixçilər bildirirlər ki, orta əsrlər dövründə Gürcüstan Şimali Azərbaycanda yerləşən Şirvanşahlar

dövlətinin müttəfiqi qismində çıxış etmişdir. Gürcü və Şirvanşahların hakimləri bir-biri ilə ailə telləri ilə bağlı idilər və müxtəlif işğalçılara qarşı birgə mübarizə aparırdılar.

Azərbaycan tarixçiləri həmçinin Azərbaycanın Gürcüstan ilə münasibətlərinə dair bəzi neqativ faktlar da aşkarlayırlar. Məsələn, 12-ci əsrdə Gəncədəki zəlzələdən sonra gürcülər şəhərə hücum etmiş və onu tamamilə dağıtmışdılar. Zəlzələdən sağ qalan azərbaycanlılar ya gürcülər tərəfindən öldürülmüş, ya da ki, əsir götürülmüşdülər. Sovet dövründə yalnız Ziya Bünyadov bu faktları söyləməyə cəsarət etmişdi. Bir çox digər tarixçilər qorxduqları üçün səslərini çıxarmırdılar.

Münaqişələr-Ermənistan

Sovet ideologiyasının azərbaycanlılar və erməniləri dost və qardaş kimi qələmə verməsinə baxmayaraq, erməni tarixçilər yazırdılar ki, Azərbaycan dövləti heç bir zaman mövcud olmamış və demək olar ki, Azərbaycanın bütün ərazisi Ermənistanın tərkib hissəsi olmuşdur. Onlar Azərbaycanın bütün ərazisinin Ermənistana aid olduğunu göstərən Ermənistanın tarixi xəritəsini hazırlamışdılar.

Sovet dövründə bir çox Azərbaycan tarixçiləri ermənilərin bu iddialarına qarşı çıxmaqdan qorxurdular, çünki ermənilər Sovet rejimi tərəfindən müdafiə olunurdu. Lakin Azərbaycan xalqı bizim tarixçilərin və professorların səssiz olmasından çox kədərlənirdi. Mən həmin qəzəbin hökm sürdüyü atmosferi çox yaxşı xatırlayıram.

Ermənilərin fikirlərinə qarşı çıxan ən cəsarətli azərbaycanlı alim Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində nəhəng bir şəxs Ziya Bünyadov (1923-1997) idi. Özünün “7-9-cu ərsələrdə Azərbaycan” kitabında Bünyadov sübut edirdi ki, Azərbaycan ərazisinin heç bir hissəsi qədim dövrlərdə Ermənistanın ərazisi hesab olunmurdu. O, həmçinin Şimali Azərbaycan və digər əraziləri əhatə edən müstəqil Azərbaycan dövlətləri olan Şirvan və Aran (Qafqaz Albaniyası) barədə yazırdı. Bir sıra erməni tarixçiləri Bünyadovun kitabından qəzəblənmiş və onu “şovinizt” adlandıraraq Ermənistanın “1 nömrəli düşməni” elan etmişdilər.

Lakin Bünyadov şovinizt deyildi. Onun anası rus idi, o özü rusca sərbəst danışır və bir çox ermənilər və gürcülər ilə tanış idi. O, gürcü xalqını çox sevirdi, və bəzən gürcü milli papaqları taxırdı. Bünyadovun çoxlu rus, gürcü və hətta erməni dostları var idi və o heç vaxt nə erməniləri, nə də digər xalqı etnik mənbəyinə görə tənqid etmirdi. O, sadəcə Azərbaycan tarixini yazırdı və bunu doğru yazmağa çalışırdı.

Bünyadovun bunu etməyə cəsarəti çatırdı, çünki o II Dünya Müharibəsinin qəhrəmanı idi SSRİ-nin bir sıra ən yüksək hərbi ordenləri ilə təltif edilmişdi. Bundan əlavə, o, akademik dairədə çox yaxşı tanınırdı. Brejnev Stalin kimi qəddar deyildi. O istəmirdi ki, bütün dünya SSRİ-də məşhur ziyalılardan represiyaya məruz qaldıqları barədə danışsın. Əbülfəz Əliyev (Elçibəy) kimi digər nisbətən az tanınmış tarixçilər həbs edilə bilərdi, lakin ümumilikdə akademiklərə dəymirdilər. Təəcüblü olsa da, Bünyadov SSRİ-nin dağılmasından sonra, müstəqil və demokratik Azərbaycanda parlamentdən gələrək mənzili yerləşdiyi binaya daxil olarkən terroristlər tərəfindən öldürülmüşdü. Azərbaycan məhkəmələrinin elan etdiyinə görə onun qatilləri tapılıb və cəzalandırılmış və hazırda həbsxanadadırlar.

Ermənilərin fikirlərinə qarşı çıxan digər tarixçi “Qafqaz Albaniyasının Siyasi və coğrafi tarixi” kitabının müəllifi Fəridə Məmmədovadır. Məmmədova sübut etmişdir ki, eramızdan əvvəl 4-cü əsrdən başlayaraq eramızın 7-ci əsrinə qədər Qafqaz Albaniyası (müasir Şimali Azərbaycan) müstəqil dövlət olmuş və heç də “Böyük Ermənistanın” tərkib hissəsinə aid edilməmişdi. Rus və erməni alimləri Məmmədovanın əsərini tənqid etsələr də, onun bu kitabı Avropalı alimlər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Azərbaycan öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra onun doktorluq işi Bakıda Ali Attestasiya Komitəsi tərəfindən qəbul edilmişdir.

İndi artıq Azərbaycan alimləri ziddiyyətli tarixi hadisələr haqqında yazmaqda azaddırlar və bu səbəbdən də azərbaycan və erməni tarixçiləri arasında qızğın mübarizə davam edir. Azərbaycan tarixçiləri ilk dəfə olaraq 1918-ci ildə Bakıda və Azərbaycanın digər yerlərində ermənilər tərəfindən öldürülən minlərlə azərbaycanlı barədə yazırlar. Süleyman Əliyarov və Bəxtiyar Vahabzadə (1925-) 19-cu əsrdə Ermənistandakı azərbaycanlıların genosidi və deportasiyası barədə yazmışlar.

İndi artıq Azərbaycan arxivlərindəki köhnə sənədlər və xəritələr nəşr olunduqdan sonra, biz onilliklər boyu bizdən gizli saxlanmış faktlar barədə öyrənməyə başlayırıq. Məsələn 1990-cı ildə ADR hökuməti tərəfindən hazırlanan xəritə gizli arxivdən çıxarılmışdır. Bu xəritə 1920-ci ildə ADR-in Xarici İşlər Nazirliyi tərəfindən hazırlanmışdır və həmin xəritə indi Ermənistanın tərkibinə daxil olan Zəngəzur da daxil olmaqla müasir Azərbaycan ərazisini əhatə edir. Əsasən azərbaycanlılar və kürdlər tərəfindən məskunlaşan bu ərazi Ermənistana Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra, 1920-ci illərdə verilmişdir.

1919-cu ildə Ermənistan öz xəritəsini hazırladı, lakin bu xəritə həqiqəti yox, Ermənistan Daşnak dövlətinin ərazi iddialarını əks etdirirdi. Bu xəritə Azərbaycan ərazilərindən Naxçıvan və Qarabağı (əlbəttə ki, Zəngəzuru da), gürcü əyalətləri Axalkala və Borçalını və həmçinin Türkiyənin Qars vilayətini əhatə edirdi.

Həqiqətdə bu ərazilər heç vaxt Ermənistan Respublikasına aid olmamışdır. 1919-1920-ci illərdə Ermənistan Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə ilə müharibə aparırdı. 1919-cu ildə ADR və Gürcüstan arasında hərbi pakt imzalandı və Azərbaycan Gürcüstana silahlarla yardım etdi. Bu pakt nəticəsində ermənilər Gürcüstanın Axalkala əyalətini işğal edə bilmədilər və onların Qarabağa hücumu da dayandırıldı. Buna cavab olaraq, türk orduları Ermənistana hücum etdilər və onu təslim olmağa məcbur etdilər. Yalnız 1920-ci ildə Bolşevik Qırmızı Ordunun işğalı erməniləri öz ərazisinə və suverenliyini saxlamağa yardım etdi.

Rusiyaya birləşmə

Sovet tarixçiləri Rusiyaya birləşmənin “böyük tarixi əhəmiyyəti” ni vurğulamağa məcbur edilmişdilər. Onlar bildirirdilər ki, 18-ci əsrdə Azərbaycan İran ordusu tərəfindən dağıdılmışdı və xanlar rus çarına xəbər göndərərək ondan Azərbaycanı Rusiyaya birləşdirməyi xahiş etmişdilər. Beləliklə, rus ordusu gəlmiş, İranı məğlub etmiş və Azərbaycan xalqını xilas etmişdi. Gülistan (1813) və Türkmənçay (1828) müqaviləsinə əsasən Azərbaycan Şimali Azərbaycan (Rusiya) və Cənubi Azərbaycana (İran) bölünmüşdü.

“Azərbaycan Tarixi” kitabının ikinci cildində (1960, səh. 47) oxuyuruq: “Azərbaycanın Rusiyaya birləşdirilməsi Azərbaycan xalqını geridə qalmış İran və Türkiyənin köləliyinə çevrilməkdən xilas etdi. ...Rusiyanın o dövrdə zülmkar çar və mülkədarlar tərəfindən idarə olunmasına

baxmayaraq...Azərbaycanın Rusiyanın tərkibinə qatılması onun siyasi, iqtisadi və mədəni inkişafına yardım etdi.”

Nəriman Nərimanovun (1870-1925) “Azərbaycanın əbədi xoşbəxtliyi Rusiya ilə bağlıdır!” sözləri tez-tez o qədər təkrar olunurdu ki, onlar şüara çevrilmişdi. Nərimanov 1925-ci ildə SSRİ Kommunist Partiyasının Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin Sədri idi.

Azərbaycan tarixçiləri Mirzə Fətəli Axundovdan (1812-1878) da sitat gətirirdilər. O yazırdı: “Rus dövlətinin hakimiyyəti nəticəsində biz saysız-hesabsız işğallardan və işğalçıların talanından xilas olduq və sonunda sülh əldə etdik.” Əlbəttə ki, bu heç də bütün Azərbaycan xalqının fikri deyildi. Nərimanov kommunist idi, Axundov isə rus hərbi zabiti id.

Sovet rəsmiləri “Azərbaycanın xoşbəxtliyi Rusiya ilə bağlıdır” fikri ilə razılaşmayanları təqib edirdilər. Məşhur akademik Heydər Hüseynov bu fikrə qarşı çıxırdı. O, Şimali Qafqazda Şeyx-Şamilin anti-rusiya hərəkatını araşdırmış və bu müharibə zamanı rus ordusunun törətdiyi cinayətləri üzə çıxarmışdı. Akademik sonralar özünü bağ evinin həyatından asaraq faciəvi surətdə həlak olmuşdur. Stalindən sonrakı dövrdə Sovet rəsmiləri məşhur insanları həbs etməkdən çəkinirdilər, lakin onlardan azad olmanın başqa yolları var idi. Professorların hamısı Sovet sisteminin psixoloji təzyiqlərinə tab gətirən Ziya Bünyadov kimi dəyanətli deyildirlər.

İndi Azərbaycan tarixçiləri Azərbaycanın Rusiyaya “kөнüllü birləşməsi” barədə olan həqiqətləri yaza bilirlər. İndi hətta məktəb uşaqları da bilir ki, Azərbaycan Rusiya tərəfindən işğal olunmuş və onun hakimiyyəti altında olmağı özü seçməmişdir.

İndiki tarix kitabları Azərbaycan xalqının Rusiya təcavüzkarlarına qarşı üsyanları barədə danışirlər. Məsələn, 1803-cü ildə Gəncə xanlığının hakimi Cavad xan general Sisiyanovun rəhbərliyi altında olan rus ordusunun şəhərə daxil olmasına qarşı çıxmışdı. Generalın hədələrinə cavab olaraq o demişdi: “Sənin topların yaxşıdır, amma mənim toplarım səninkindən də yaxşıdır!” Xan və onun döyüşçüləri Gəncə divarlarında rus döyüşçülərinə qarşı döyüşdə öldürülümüşdü.

1804-cü ildə Bakı xanı Hüseyn Qulu xan Rus hərbi hissəsinə hücum etmiş və general Sisiyanovu öldürmüşdü. 1806-cı ildə Şəki xanı Səlim xan Ruslara qarşı üsyana qalxmışdı. Onun kiçik ordusu məğlub olsa da, Şəki camaatı müqaviməti davam etdirmişdi. Onlar şəhərin qalalarının divarlarına yanacaq tökmüş və rus əsgərləri divarlara boyu yuxarı qalxmağa başlayanda onları yandırmışdılar. Şəki ələ keçirilsə də, Talış və digər xanlıqlarda üsyanlar baş qaldırmışdı. Bu və digər faktlara əsaslanaraq, Azərbaycanlı tarixçilər sübut etmişlər ki, Azərbaycanın Rusiyaya birləşdirilməsi heç də könüllü olmamışdır.

Lakin hələ də Rusiyanın Azərbaycan tarixindəki rolu müəyyən olunmamışdır. Bəzi tarixçilər hələ də Rusiyanın Azərbaycanın tarixində müsbət rol oynadığına inanır. Onlar deyirlər: “18-19-cu əsrlərdə Azərbaycan xanlıqları çox zəif idilər. Əgər Rusiya bizi işğal etməsəydi, biz İranın tərkibinə qatılacaqdıq. İran tərəfindən idarə olunmaqdan, Rusiya tərəfindən idarə olunmaq daha yaxşı idi. Rusiyanın təsiri ilə biz Avropa mədəniyyətini qəbul edə və Axundov, Bakıxanov, Sabir və Məmməd Əmin Rəsulzadə kimi ziyalılar yetişdirə bilmişik. Əgər bütün Azərbaycan ərazisi (Şimali və Cənubi) İranın tərkibinə qatılıbsaydı, onda biz tədricən assimilyasiya olunacaqdıq.”

Onların opponetləri isə deyirlər ki, Rusiya Azərbaycanı onun öz milli həyatından, dinindən ayırmış və Rus adətlərini qəbul etməyə məcbur etmişdir. Onlar həm də qeyd edirlər ki, Rusiya Azərbaycanın təbii sərvətlərini müvafiq təzminat vermədən kəskin şəkildə istismar etmişdi.

Bolşeviklərin gəlişi

Sovet tarixçiləri həm də 19-cu əsrin sonu 20-ci əsrin əvvəllərində Azərbaycanda inqilabi hərəkatı təhrif edirdilər. “Azərbaycan Tarixi” kitabında deyilir: (II Cild, səh. 297) “Azərbaycanda fəhlə hərəkatı 1870-ci illərdə və 1880-ci illərdə Rus fəhlə sinifinin mübarizəsinin bir hissəsi olaraq başlamışdı.” Sovet kitabları Bakı və Azərbaycanın digər şəhərlərində baş verən iqtisadi tətıl və nümayişlərin uğuru barədə yazırlar. Qədim dövrlər və orta əsrləri əhatə edən birinci cildin 400 səhifədən az olmasına baxmayaraq, “Azərbaycan Tarixi” əsərinin ikinci cildinin təxminən 1000 səhifəsi bu dövrü əhatə edir.

Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan tarixçiləri araşdırmışlar ki, 1900-cü illərdə Bakıdan olan sosialist və bolşeviklərin 90 %-dən çoxu azərbaycanlılar deyil, ruslar, ermənilər və digər millətlərin nümayəndələri olmuşdur. Hərəkata daha çox azərbaycanlı cəlb etmək üçün Rusiya Sosial-Demokrat Partiyası müsəlman fəhlələri üçün partiyanın bir bölməsini (“Hümmət”) yaratdı. Sovet tarixçiləri Hümmətin Azərbaycandakı rolunu şişirdirdilər. Müasir araşdırmalar göstərir ki, rus bolşevikləri tərəfindən maliyyələşdirilən bu təşkilat əslində azərbaycanlı fəhlələr arasında məşhur deyildi.

Azərbaycanda son dövrlərdə aparılan tarixi araşdırmaların çoxu əsasən 1911-ci ildə yaradılmış, Azərbaycanın ilk siyasi partiyası olan Müsavat Partiyasının öyrənilməsinə doğru yönəldilmişdir. Sovet rəhbərləri Müsavat Partiyası və onun liderləri barədə olan məlumatları gizlətməyə çalışırdılar və buna görə də partiyanın rəhbəri olan Məmməd Əmin Rəsulzadənin (1884-1955) kitabları qadağan edilmişdi. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Rəsulzadənin kitabları və məqalələri ictimaiyyətə təqdim olunmuş və siyasi firkin həqiqi xəzinəsini aşkarlamışdır. 70 illik bir müddətdə Azərbaycan oxucuları müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradıcısı olan insanın kitablarını oxumaq hüququndan məhrum edilmişdilər.

İndi biz artıq Bakıda bolşeviklər və erməni millətçiləri arasında olan əməkdaşlıqdan xəbərdarıq. Məsələn, o dövrün rəsmi sənədləri və qəzetləri məlumat verir ki, 1918-ci ildə bolşeviklər və daşnaklar qoca, qadın və uşaqlar da daxil olmaqla Bakıda minlərlə vətəndaş qətlə yetirmişlər. Bu faktlar Sovet dövründə gizlədilirdi.

Sovet tarixçiləri 26 Bakı Komissarını “beynəlmiləlçi” kimi qələmə verir, Azərbaycan Demokratik Respublikasının qanuni hökumət liderlərini isə “şovinistlər” elan edirdilər. Müasir əsərlər göstərir ki, Müsavat Partiyası və Azərbaycan hökuməti heç bir vaxt şovinist olmamışdır. Bunun üçün sadəcə olaraq 1918-ci ildə Azərbaycan Parlamentinin tərkibinə baxmaq kifayətdir. Üzvlərin təxminən 30 %-i milli azlıqlar idi: 7 erməni daşnak, 7 erməni, 7 rus, 13 bolşevik. Burada həmçinin yəhudi, alman, polyak, ləzgi, tat və gürcülər də var idi. Azərbaycanlıların vətən xaini kimi tanıdığı 26 Bakı komissarına gəlinə isə onlardan yalnız ikisi—Əzizbəyov və Vəzirov azərbaycanlı idilər.

Sovet kitabları həmçinin 1920-ci ildə Qırmızı Ordunun Azərbaycanı işğal etdiyi zaman Azərbaycan Demokratik Respublikasının süqutu barədə də yalan məlumatlar verir. Onlar yazırlar ki, Bakı fəhlələri üsyan qaldıraraq, ruskardan onlara yardım etməyi xahiş etmişlər. Bunun nəticəsində Müsavat hökuməti onların qardaşı olan Böyük Rus Xalqının yardımı ilə Azərbaycan bolşevikləri

tərəfindən süquta uğradılmışdır. Əslində Azərbaycan Bolşevikləri Moskvaya hərbi yardım üçün məktub göndərməyə hazırlaşanda rus qoşunları artıq Bakıda idilər.

Bu məktubla onlar yalnız onu göstərmək istəyirdilər ki, Azərbaycan hökuməti əcnəbilər tərəfindən deyil, Azərbaycan xalqı tərəfindən süquta uğradılmışdır. Azərbaycan Parlamenti bolşeviklər tərəfindən artıq aprel ayının 27-də işğal olunmuşdu. Məktub isə Moskvaya aprel ayının 29-da göndərilmişdi. Sovet tarixçiləri bu faktı gizlətməyə çalışırdılar.

Bu faktı da nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan ordusu yalnız 20 min əsgərə malik idi və silah cəhətdən çatışmazlıq mövcud idi. Rusiyanın isə Azərbaycana yüz minlərlə əsgər göndərmək imkanı var idi. Buna baxmayaraq, Mehmandarov (1856-1931) və Şıxlinski (1863-1943) kimi azərbaycanlı generallar Rusiyadan qorxmurdular. Onlar Rusiyaya qarşı vuruşmağa hazır idilər. Lakin Azərbaycan Parlamenti Türkiyənin xahişini yerinə yetirərək müqavimət göstərməməyi qərara aldı və Azərbaycan ordusu hökumətin qərarını yerinə yetirmək məcburiyyətində qaldı.

İndiki müstəqillik şəraitində, Azərbaycan ordusunun bolşeviklərə müqavimət göstərməməsinin səbəblərini analiz etmək olar. Əslində, Azərbaycan hökuməti bilirdi ki, onların kiçik ordusu nəhəng Qırmızı Ordunun işğalının qarşısını ala bilməyəcək. Həm də, Azərbaycanın ən yaxın müttəfiqi olan Türkiyə Qafqazı Rusiyanın təsir dairəsinə daxil etmişdi. Türk dövlətinin lideri Atatürk Avropa ölkələri ilə mübarizədə Rusiyanın yardımına ehtiyac duyurdu. Öz növbəsində Rusiya Türkiyəyə silahlarla yardım etməyə söz vermişdi. Bunun nəticəsi olaraq Türkiyə Azərbaycan Respublikasına Rusiyaya qarşı mübarizədə yardım etməkdən imtina etdi. Bundan əlavə türklər Azərbaycandan xahiş etmişdilər ki, Qırmızı Orduya müqavimət göstərməsinlər, çünki bu ordu türk xalqına yardıma gəlirdi. Məhz bu şərtlər daxilində Müsavat hökuməti Azərbaycanda qırğının qarşısını almaq üçün öz postunu verməyə razı oldu.

Sovet tarixçiləri Müsavat Parlamentinin hakimiyyəti bolşeviklərə verəcəyi təqdirdə irəli sürdüyü tələblər haqqında da heç vaxt danışmırdılar. Parlamentin irəli sürdüyü şərtlər isə aşağıdakılar idi: (1) Rus ordusu Bakıya daxil olmadan birbaşa Türkiyəyə, Atatürkə yardım etməyə gedəcəkdir, (2) Azərbaycanın müstəqilliyi və ərazi bütövlüyü qorunub saxlanılacaq, (3) Azərbaycan ordusu buraxılmayacaq, (4) bütün siyasi partiyaların azad siyasi fəaliyyətinə imkan veriləcək, (5) əvvəlki dövlət rəsmilər günahlandırılmayacaq və işçilər işlərindən azad olunmayacaq və (6) Azərbaycanın siyasi sisteminin quruluşu demokratik yolla yenidən seçiləcək Ali Qanunverici Orqan tərəfindən müəyyən olunacaq. Təbii olaraq, bolşeviklər verdikləri sözlərin heç birisinin üstündə durmadılar.

Kommunist rəhbərləri

Sovet dövründə tarixçilər Kirov, Şaumyan və Əzizbəyov kimi kommunist rəhbərlərini tərənnüm edirdilər. 1953-cü ildə Stalinin ölümündən sonra şəxsiyyətə pərəstiş ləğv olundu. Stalin dövründə Azərbaycan Kommunist Partiyasının lideri olan Mir Cəfər Bağırov “xalq düşməni” kimi edam edilmişdi. Sovet tarixçiləri bilirdilər ki, onlar Stalin, Beriya və ya Bağırov kimi müəyyən rəhbərləri və ya Stalin dövrü kimi müəyyən tarixi dövrləri tənqid edə bilərlər, lakin onlar heç vaxt Sovet sistemini, Marksizm nəzəriyyəsini və Vladimir Leninin şəxsiyyətini tənqid etməyə cəsərat etmirdilər. Bunlar Sovet ideologiyası və tarixində müqəddəs yer tuturdu.

Azərbaycanın ilk kommunist lideri olan Nəriman Nərimanov (1870-1925) barədə tarixi əsərlərdə yeni məlumatlar üzə çıxır. Onun Radekə (Kommunist rəhbəri) olan nəşr olunmamış məktubu ilk

dəfə Yenidənqurma dövründə nəşr edilmişdi. Belə məlum olur ki, Nərimanov Rus rəsmilərinin Azərbaycanda şovinist siyasətinə qarşı çıxış edirdi. O, Moskvaya məktublar göndərərək Azərbaycan Respublikasının maraqlarına toxunan, heç bir haqq ödəmədən və işçiləri incidərək Azərbaycanın neft və digər təbii sərvətlərindən istifadə edən emissarlardan şikayət edirdi.

Nərimanov “Şərqi Lenini” adlandırılırdı və çox məşhur bir insan idi. O, Azərbaycanda müstəqil siyasət yürütməyə cəhd göstərirdi. Bu dövrdə Lenin çox xəstə idi, Stalin isə hələ kifayət qədər güclü deyildi. Məhz bu zaman Nərimanov Moskvaya dəvət olunmuş və Sovet İttifaqında yüksək bir vəzifəyə təyin olunmuşdu. O, Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 3 üzvündən biri olmuşdu. Çox qısa bir müddətdən sonra o, 1925-ci ildə qəflətən ürək tutmasından vəfat etdi. Azərbaycana rəhbərlik etmək üçün Nərimanovun yerinə Sergey Kirov göndərildi.

Sovet Yenidənqurmasından sonra (1985-ci ildə başlamış) və müstəqillik dövründə Stalin Repressiyası zamanı (1937-1938) həbs olunub, edam edilmiş ziyalıların siyahısı qəzetlərdə nəşr olundu. Azərbaycanın DTK-sı Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinə çevrilmiş və yeni yaradılmış nazirlik Stalin dövrünün bütün cinayətlərini aşkara çıxarmaq fikrində olduğunu bəyan etmişdi. Repressiyaya məruz qalan insanların nəşr olunan adları içərisində Vəli Xulufu və Salman Mümtaz kimi alimlər, Mikayıl Müşfiq və Hüseyn Cavid kimi şairlər var idi. DTK-nın xələfi olan NKVD-nin (Narodniy Kommisariat Vnutrenikh Del) Stalin dövründəki canilərinin adları da aşkar edildi. Bunlar Qriqoryan, Markaryan, Topuridze və Atakişiyev idilər.

NKVD-nin canilərinin hamısı Azərbaycan xalqının ən yaxşı nümayəndələrini öldürməyi onlara əmr etmiş Mir Cəfər Bağırovun başçılığı altında çalışırdılar. Bağırovun öz məhkəməsində söylədiyi sözlər də nəşr olundu. O deyirdi: “Bəli, mən günahkaram. Əgər mən yeganə günahkaramsa, onda məni güllələmək kifayət deyil, siz gərək məni minlərlə tikələyə parçalayasınız.” Bağırov demək istəyirdi ki, minlərlə Sovet hakimləri və Sovet sistemi bütövlükdə günahkardır, lakin onlar buna baxmayaraq cəzalandırılmırlar.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra yeni nəşr olunmuş tarixi kitablar Bağırovu qanlı zülmkar və öz iş yerində həbs olunmuş insanları döyən və öldürən şəxs kimi xarakterizə edir.

Lakin Bağırov eyni zamanda müsbət işlər də görmüşdür. Məsələn, II Dünya Müharibəsindən öncə Stalin bütün Azərbaycan xalqını Orta Asiyaya köçürmək istəyirdi. O qorxurdu ki, azərbaycanlılar həmin dövrdə Almaniyanın müttəfiqi olan qonşu Türkiyəyə yardım edəcəkdir. Bağırov Stalinə zəng edərək demişdi: “Yoldaş Stalin! Bunu etməyin. Mən sizə söz verirəm ki, sizin bu xalqla probleminiz olmayacaq.”

“Sən bu işdə məsuliyyəti öz üzərinə götürürsən?” Stalin uzun fasilədən sonra soruşmuşdu. “Bəli”, deyərək Bağırov cavab vermişdi. Nəticədə isə Azərbaycanlılar yerlərindən köçürülməmişdilər.

Son dövrlərdə Sovet zamanı gizli saxlanılan başqa bir epizod da aşkarlanıb. Erməni rəhbəri Arutinov Stalinə məktub göndərərək, Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirmək istədiyini bildirmişdir. Stalin isə öz növbəsində Bağırova bu barədə məktubu göndərmiş və onun fikrini soruşmuşdur. Bağırov cavab vermişdi ki, o buna hazırdır, lakin əvvəlcə ermənilər Zəngəzuru Azərbaycana verməli, sonra isə bütün Ermənistan ərazisində azərbaycanlılara muxtariyyət verilməlidir. Arutinov bunula razılaşmamış və beləliklə Qarabağ Azərbaycanın tərkibində qalmışdır.

Repressiya

Hətta ən məşhur genetikə üzrə Azərbaycan mütəxəssisləri də Stalin dövründə DTK tərəfindən işgəncələrə məruz qalmışlar. Genetika “burjua elmi” adlandırılmış və bütün genetiklər “xalq düşməni” elan edilmişdi. Genetika elminin baniləri olan Yohan Qreqor Mendel, Tomas Hant Morqan və Avqust Veysman “kapitalizmin agentləri” elan edilmişdilər. Qəzetlər aşkarlamışdılar ki, məşhur Azərbaycan genetikisi olan Mirəli Axundov DTK rəsmiləri onun qapısını döyməyə gələndə pəncərədən qaçmışdı. Bundan sonra o uzun müddət Şəkinin dağlıq kəndində gizlənmişdi.

Azərbaycan müstəqillik əldə edəndən sonra, bir çox alimlər Stalin dövrünün represiyaları barədə həqiqətləri söyləməyə başladılar. Mənim babam, professor Ağaxan Ağabəyli genetikə üzrə mütəxəssis idi 1930-cu illərdə genetikaya aid dərslilər nəşr etdirmişdi və buna görə də DTK-ya dəvət olunmuşdu.

“Siz Mendelçisiniz?”, deyər KQB nümayəndəsi ondan soruşmuşdu.

“Mən genetikəm”, deyər babam cavab vermişdi.

“Onda siz Morqançı və ya Veysmançısınız?” rəsmi hirsli şəkildə tələb etmişdi.

“Bayaq da dediyim kimi mən genetikəm və başqa heç bir şey yox”, deyər o yenidən cavab vermişdi.

“Yaxşı, onda indi gedin evə. Biz sizi sabah yenidən çağıracağıq” DTK nümayəndəsi bildirmişdi.

Mənim babam və onun ailəsi babamın həbs olunacağı və edam ediləcəyi qorxusu ilə bir neçə gün yuxusuz qalmışdılar. O, hətta özünə həbs ediləcəyi təqdirdə özü ilə götürmək üçün lazımlı əşyalardan və paltarlardan ibarət kiçik bir çanta hazırlamışdı. Xoşbəxtlikdən, DTK bir daha onlara zəng etməmişdi. Bəlkə onlar sadəcə olaraq onu qorxutmaq istəmişdilər və ya babam onların yadından çıxmışdı. Kim bilir?

Tarixin yenidən yazılması

10 ildən bundan əvvəl Azərbaycan öz müstəqilliyini qazanan kimi azərbaycanlılar öz tarixlərini yenidən araşdırmağa başladılar. Biz aşkarlaya bildik ki, Sovet təbliğatı tərəfindən o qədər fakt qarışıq salınmış, gizlədilmiş və ya dəyişdirilmişdir ki, bütün detalları dəqiqləşdirmək çox çətin olmuşdur. Bəzi məsələlər hələ də dumanlı görünür və sual doğurur.

Azərbaycanlıların həqiqətdə nə baş verdiyini öyrənmək haqları vardır. Lakin həqiqət nədir və obyektiv tarixi necə yazmaq olar? Azərbaycan tarixi dərslilərinin yenidən yazılmasına baxmayaraq, tarixin bir sıra sahələrinə aid hələ də ziddiyyətli məqamlar qalır.

Məsələn, qədim dövrü araşdırın Azərbaycan alimləri arasında acı mübahisələr mövcuddur. Onlardan bəziləri, məsələn İqrar Əliyev düşünür ki, qədim dövrlərdə (1500 il bundan öncə) Azərbaycanlılar türk dilində deyil, Qafqaz və İran mənşəli dillərdə danışirdilər. Digər alimlər isə düşünürlər ki, azərbaycanlılar hər zaman türk dilində danışmışlar. Onlardan bəziləri deyir ki, midiyalılar, şumerlər, Qafqaz albanları və digərləri türklər olmuşlar və Yaxın Şərqlə türklərin ən qədim vətəni hesab olunur.

İki tərəf arasında antaqonizm getdikcə artır. Mən “debat” ifadəsi yerinə ona görə “antaqonizm” ifadəsindən istifadə etdim ki, təəsüflər olsun ki, Azərbaycanda debat mədəniyyəti hələ də mövcud

deyil. Sovet hakimiyyəti dövründə rəsmi tarix barədə debatlar aparılmasına icazə verilmirdi. Rəsmi şüar belə idi: “Bizimlə razılaşmayan insan bizim düşmənimizdir.”

Təəsüflər olsun ki, biz hələ də bolşevik psixologiyasından tamamilən qurtula bilməmişik. Normal elmi müzakirələrin yerinə antaqonizm və ad-hallandırılması mövcuddur. Bəzi alimlər, xüsusilə də yaşlı nəslin nümayəndələri, onlarla razılaşmayan həmkarlarını günahlandırır və “xain” adlandırır və hətta onları Rusiyanın, Türkiyənin, İranın və ya Ermənistanın agentləri olmaqda suçlandırırlar. Bu səbəbdən gənc alimlərdən bəziləri sual doğuran məsələrdə öz fikirlərini bildikmədəkdən çəkinirlər, çünki hədəfə çevrilmək istəmirlər.

Bundan əlavə unutmamaq lazımdır ki, hal-hazırda yüksək vəzifələrdə olan tarixçilərin bir çoxu bir zamanlar Kommunist partiyasının üzvləri olmuşlar və onların obyektiv olmasını gözləmək olmaz. Əgər onlar Sovet sistemini tənqid etsələr, demək özlərini də günahlandırmış olacaqlar. Bu səbəbdən onların bəziləri belə məsələrdə susmağa üstünlük verirlər.

Bugün bizim bəzi xadimlər Sovet dövrünü ideallaşdırmağa başlayıblar. Müasir Azərbaycan Kommunist Partiyasının rəhbəri Ramiz Əhmədov deyir: “Sovet hakimiyyətindən öncə, bütün azərbaycanlılar savadsız idilər və özlərinin universitetlərinə malik deyildilər. Sovetdən öncəki dövrdə Azərbaycanda çox az sayda həkim, müəllim və alim var idi. Bolşeviklərin səyi nəticəsində əhalimizin demək olar ki, hamısı təhsilli oldu, universitetlər və akademiya yaradıldı, səhiyyə xidməti pulsuz elan edildi və insanlar kifayət dərəcədə yaxşı yaşamağa başladılar. O zaman Azərbaycanda evsiz və işsiz insan tapmaq çətin idi. Bəs bugün? Bir çox azərbaycanlılar yenidən savadsız və kasıb olmuşdur.”

Demokratik ideologiyayı müdafiə edən və kommunizmin opponentləri olan tarixçilər isə adətən deyirlər: “Bütün bu müvəffəqiyyət qanlı repressiyalar və insan haqlarının pozulması hesabına əldə edilmişdi. Ən yaxşı ziyalılar güllələnmişdi. Biz öz dinimizdən, əlifbamızdan və adət-ənənələrimizdən məhrum edilmişdik. Brejnev dövründə insanların əxlaqı tənəzzülə uğramağa başlamış və rüşvətخورluq bütün təbəqələr arasında yayılmışdı. Bizim məhsullar ucuz idi, amma keyfiyyətsiz idi və bizdə tibbi xidmət də çox aşağı səviyyəli idi. İndi biz müstəqil bir dövlətik. İndiki çətinliklərə gəldikdə isə, onlar müvəqqətidir.”

Mən inanıram ki, bu gün də olmasa, nə vaxtsa Azərbaycanın müfəssəl, obyektiv, ideologiyadan kənar tarixi yazılacaqdır. Belə bir imkan var, lakin bütün bu materialları nəzərdən keçirib, təmkinli və rəşional elmi müzakirə mədəniyyətini inkişaf etdirmək müəyyən zaman aparacaqdır. Elm ideologiyadan uzaq olmalıdır.

Azerbaijan International jurnalının yazarlarından biri olan Fərid Ələkbərov Bakı Əlyazmalar İnstitutunda 1987-ci ildən işləyir. Hal-hazırda o, Ərəb Əlyazmaları Şöbəsinin baş elmi işçisidir. O, Tarix elmləri doktoru (1998) və biologiya elməri namizədidir.

Bakı Əlyazmalar İnstitutu barədə əlavə məlumat almaq istəyirsinizsə, Azerbaijan International jurnalının 2000-ci il yay nömrəsinə (Aİ 8.2) baxın. Ələkbərovun başqa məqalələrinə oxumaq istəyirsinizsə, AZER.com İnternet səhifəsində axtarış aparın. Onun digər məqalələrinə (latın əlifbası ilə) AZERİ.org İnternet səhifəsində rast gələ bilərsiniz.

Veb direktor: Betti Bleyer

Tərcümə etdi: Aytən Əliyeva

Yoxladı: Ülviyyə Məmmədova

Redaktə edən və veb üçün hazırlayan: Aydan Nəcəfova